

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko

Igor Lyubashenko

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

Stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, nadany uchwałą Rady Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej z dnia 25 czerwca 2010 r.
Tytuł rozprawy doktorskiej: „Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej wobec państw Europy Wschodniej”.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych.

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny (od maja 2014 roku), obecnie na stanowisku adiunkta w Centrum Studiów nad Demokracją, Instytut Nauk Społecznych, Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych.

Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego (październik 2010 – wrzesień 2012), adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych w Warszawie.

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego,

Dzieło opublikowane w całości (monografia naukowa).

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy)

Lyubashenko Igor, *Transitional Justice in Post-Euromaidan Ukraine. Swimming Upstream*. (Peter Lang: 2017).

Recenzent wydawniczy: prof. Gerhard Kemp, Sellenbosch University.

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Przedmiotem badania w ramach przedstawionego osiągnięcia naukowego są działania mieszczące się w kategorii sprawiedliwości tranzycyjnej (ang. *transitional justice*), które zostały wdrożone na Ukrainie po masowych protestach końca 2013 r. – początku 2014 r., znanych jako Euromajdan.

W 2014 r. Ukraina dołączyła do „klubu” państw implementujących specyficzne polityki publiczne skierowane na – ogólnie rzecz ujmując – rozliczenie się z niesprawiedliwą przeszłością. Jest to niewątpliwie nowe zjawisko w polityce nie tylko ukraińskiej, lecz także większości państw będących niegdyś republikami Związku Sowieckiego. Wyjątkiem są państwa bałtyckie, które, podobnie jak większość środkowoeuropejskich byłych tzw. satelitów ZSRR, aktywnie wdrażały własne projekty sprawiedliwości tranzycyjnej wraz z początkiem transformacji systemowej. W tym zakresie były wykorzystywane różne mechanizmy (procesy sądowe, lustracje etc.), wspólnym mianownikiem których było dążenie do rozliczenia się z komunistyczną przeszłością. Przypadek Ukrainy jest jednak zasadniczo odmienny. Wydarzeniem, które zainicjowało wprowadzenie do praktyki politycznej mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej, stał się wspomniany Euromajdan, zaś ich podstawowym przedmiotem, „niesprawiedliwą przeszłością” wymagającą jakiejś formy rozliczenia – okres niepodległości. Odniesienia się do komunistycznej przeszłości także znalazły swoje miejsce w ukraińskim projekcie sprawiedliwości tranzycyjnej, jednak, jak zostanie to przedstawione poniżej, znalazły się na jego marginesach.

Pojawienie się nowego fenomenu w polityce ukraińskiej zainspirowało mnie jako badacza zajmującego się przez cały okres swojej kariery naukowej różnymi aspektami współczesnej polityki w Europie Wschodniej, do przeprowadzenia jego pogłębionej analizy. Badanie, w wyniku którego powstała przedłożona monografia, miało charakter eksploracyjny. Moim podstawowym celem było przeanalizowanie zakresu działań mieszczących się w kategorii sprawiedliwości tranzycyjnej (innymi słowy – mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej) realizowanych przez władze Ukrainy od 2014 r., jak również zrozumienie ograniczeń, które mają przełożenie na ich implementację. Drugim celem było dokonanie oceny, czy i w jaki sposób wdrażanie wspomnianych mechanizmów wpływa na rozwój polityczny Ukrainy.

Osiągnięciu przedstawionych celów badawczych służył szereg metod i technik badawczych, w szczególności: badanie źródeł zastanych, polegające przede wszystkim na krytycznej analizie źródeł wtórnych (monografii, artykułów, opracowań, raportów); analiza danych statystycznych; analiza aktów prawnych. Ponadto, przeprowadziłem szereg konsultacji zarówno z ukraińskimi ekspertami zajmującymi się kwestiami bezpośrednio związanymi z podjętym problemem badawczym, jak i specjalistami zajmującymi się szeroko pojmowaną teorią i praktyką sprawiedliwości tranzycyjnej.

Przedłożona monografia naukowa składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy z nich stanowi wprowadzenie teoretyczne do zagadnienia sprawiedliwości tranzycyjnej. Jest ona stosunkowo nowym przedmiotem badań politologicznych. Niemniej, literatura światowa poświęcona temu zagadnieniu jest bogata, choć w dużej mierze nieusystematyzowana, głównie ze względu na wielorakość analizowanych przypadków, niemal każdy z których ma wyraźną specyfikę.¹ Wobec tego niezmiernie ważnym krokiem analizy było usystematyzowanie pola badawczego, wyraźne zdefiniowanie podstawowych koncepcji w oparciu o istniejącą literaturę.

Koncepcja sprawiedliwości tranzycyjnej powstała w wyniku badań nad przemianami politycznymi zachodzącymi w Ameryce Łacińskiej w latach 1980-ch oraz doświadczeniami państw Europy Wschodniej w zakresie rozliczenia się z przeszłością komunistyczną w końcu lat 1980-ch i na początku lat 1990-ch, będących elementami huntingtonowskiej „trzeciej fali demokratyzacji”.² Zwrócono wówczas uwagę na zjawisko wdrażania specyficznych regulacji prawnych mających na celu radzenie sobie ze skutkami autorytarnych reżimów politycznych, w szczególności – z różnego rodzaju niesprawiedliwościami, które w powszechnym odczuciu społecznym towarzyszyły tym reżimom. Ze względu na fakt, iż wspomniane regulacje wprowadzane były w ramach przemian demokratycznych, stały się one przedmiotem badań nie tylko prawników, lecz także politologów, a rozwój koncepcji teoretycznych opisujących ich uwarunkowania, sposób wdrażania oraz skutki w postaci wpływu na odbudowę poczucia sprawiedliwości w okresie fundamentalnych przemian politycznych został mocno związany z rozwojem teorii demokratyzacji i szerzej – teorii demokracji jako takiej. W wyniku tego, sprawiedliwość tranzycyjna najczęściej jest opisywana i poddawana ocenom z perspektywy

¹ W literaturze pojawiają się m.in. głosy krytykujące dyskurs poświęcony sprawiedliwości tranzycyjnej jako zbyt szeroki, obejmujący zbyt wiele różnych mechanizmów, celów i badań. Zob.: Christine Bell, 'Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of „Field” or „Non-Field”', *International Journal of Transitional Justice*, Vol. 3 (2009), 5-27.

² Samuel Huntington, *The third wave. Democratization in the late twentieth century*, (Norman: University of Oklahoma Press, 1991).

normatywnej, jako czynnik mający niejako z założenia sprzyjać procesom przemian demokratycznych. Odwołując się do fundamentalnej pracy Ruti Teitel, koncepcja sprawiedliwości tranzycyjnej „ma na celu wyjaśnienie relacji pomiędzy prawem a rozwojem politycznym w okresach radykalnych zmian, kiedy społeczeństwo odradza się na zasadach politycznej liberalizacji”.³

Niektórzy badacze słusznie podkreślają, że nie ma powodu, aby traktować zjawisko tworzenia polityk publicznych mających na celu odbudowę sprawiedliwości w następstwie fundamentalnych przemian politycznych jako wyłączną domenę demokratycznych reżimów politycznych. Niemniej jednak, wspomnianego normatywnego aspektu sprawiedliwości tranzycyjnej nie można ignorować. Proces zmiany ładu politycznego często wiąże się, między innymi, ze zmianą w systemie dominujących norm i wartości. Te normatywne aspekty zmian ładu politycznego należy traktować jako punkt odniesienia określający podstawowe zasady i sposób rozumienia prawa, regulujące postępowanie państwa w okresie przejściowym, w tym implementację mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej. Innymi słowy, wartości, na których opiera się reżim polityczny rozpoczynający wdrażanie tych mechanizmów, stanowią rodzaj „normatywnej kotwicy” pozwalającej m.in. na dokonanie oceny efektywności tychże mechanizmów.

Współcześnie pojęcie sprawiedliwości tranzycyjnej obejmuje “pełny zakres procesów i mechanizmów związanych z próbami poradzenia sobie ze spuścizną nadużyć o wielkiej skali w celu zapewnienia, iż odpowiedzialność zostanie poniesiona, sprawiedliwości stanie się zadość i zostanie osiągnięte pojednanie. Mogą one obejmować zarówno mechanizmy sądowe jak i pozasądowe, o różnym stopniu zaangażowania międzynarodowego (lub pozbawione takowego), w szczególności procesy sądowe, odszkodowania, poszukiwanie prawdy, reformy instytucjonalne, lustrację bądź też kombinację tych mechanizmów”.⁴

W przedłożonej monografii sprawiedliwość tranzycyjna jest pojmowana jako świadome manipulowanie prawem dla osiągnięcia celów politycznych w okresach fundamentalnych zmian.⁵ Podążając za logiką przywołanego wyżej współczesnego rozumienia sprawiedliwości tranzycyjnej, takimi okresami są nie tylko procesy klasycznie pojmowanej tranzycji

³ Ruti G. Teitel, *Transitional Justice*, (New York: Oxford University Press, 2000), 223.

⁴ United Nations, ‘The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General’, S/2004/616, 23.08.2004, para. 8.

⁵ Igor Lyubashenko, *Transitional Justice in Post-Euromaidan Ukraine. Swimming Upstream*, (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017), 25.

politycznej, lecz także procesy budowy pokoju – w literaturze pojawia się określenie „tranzycji od wojny do pokoju” (ang. *war-to-peace transition*). Innymi słowy, na sprawiedliwość tranzycyjną składają się *nadzwyczajne środki*, których zastosowanie może być uzasadnione w warunkach, kiedy w danym społeczeństwie dochodzi do przemocy na dużą skalę. Mowa może być nie tylko o przemocy bezpośredniej, lecz także o mniej oczywistym, strukturalnym jej rodzaju.⁶ Kluczowym zagadnieniem jest skala przemocy – mowa o sytuacjach, kiedy “przestępstwo staje się regułą i żaden system sprawiedliwości nie może poradzić sobie z konsekwencjami, szczególnie jeżeli mamy do czynienia z państwem przechodzącym proces przemian”.⁷

Wartością takiej definicji sprawiedliwości tranzycyjnej jest jej uniwersalność, obejmuje ona bowiem wszystkie możliwe przejawy stosowania sprawiedliwości tranzycyjnej. W analizowanym przypadku Ukrainy oparcie się na takiej definicji jest uzasadnione, gdyż mamy do czynienia zarówno z elementami zmiany reżimu politycznego, jak i próbą rozwiązania konfliktu zbrojnego trwającego na terytorium tego państwa. Specyfika uwarunkowań, w których wdrażany jest ukraiński projekt sprawiedliwości tranzycyjnej, także stała się przedmiotem rozważań w ramach pierwszego rozdziału monografii. Przedstawiony został złożony proces przemian politycznych na Ukrainie po 1991 r., ze szczególną uwagą poświęconą charakterowi zmiany politycznej, która nastąpiła na Ukrainie po wspomnianym wyżej Euromajdanie. Niewątpliwie, zmiana ta stanowi jakościowo inne zjawisko niż transformacja ustrojowa zapoczątkowana w krajach byłego obozu komunistycznego w 1989 r., a która rozpoczęła się także na Ukrainie w 1991 r. Niemniej jednak, w wyniku Euromajdanu nastąpiła modyfikacja konstytucji, a zatem zostały zmienione formalne reguły określające ramy działań poszczególnych aktorów zaangażowanych w proces podejmowania decyzji (powrócono od półprezydenckiego do parlamentarnego reżimu politycznego). Co więcej, nowy rząd zadeklarował także odstąpienie od nieformalnych reguł, w dużej mierze definiujących istotę ukształtowanego po 1991 r. systemu politycznego określanego jako „demokracja oligarchiczna” (jedną z takich podstawowych reguł jest ściśle powiązanie między wielkim biznesem a polityką, co z kolei jest jednym z fundamentalnych źródeł korupcji).⁸ Przedstawione argumenty pozwalają twierdzić, że zmiany, o których mowa, mieszczą się w kategorii szeroko

⁶ Johan Galtung, ‘Violence, Peace, and Peace Research’, *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3 (1969), 170-171.

⁷ Mark Freeman, *Necessary Evils. Amnesties and the Search for Justice*, (New York: Cambridge University Press, 2009), 18.

⁸ Sławomir Matuszak, *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę*, (Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2012).

pojmowanej tranzycji politycznej. Ta ostatnia jest z kolei pojmowana jako przejaw zachodzących w czasie zmian fundamentalnych zasad, zgodnie z którymi społeczeństwa się organizują, innymi słowy – rozwoju politycznego.⁹ W sensie normatywnym kierunkiem przedstawionej tranzycji jest niewątpliwie demokratyzacja – przywiązanie do wartości demokratycznych deklarują zarówno elity polityczne jak i przeważająca większość obywateli. Wartości te należy zatem uznać za podstawową „kotwicę normatywną” dla działań będących przedmiotem rozważań przedłożonej monografii. W sensie praktycznym jednak osiągnięcie celu w postaci skonsolidowanego systemu demokratycznego, bądź też, cytując przemówienie inauguracyjne prezydenta Petra Poroszenki, „powrotu Ukrainy do jej naturalnego, europejskiego stanu”, pozostaje wciąż pod znakiem zapytania.

W rozdziałach drugim, trzecim i czwartym przedłożonej monografii uwaga została skupiona na poszczególnych mechanizmach sprawiedliwości tranzycyjnej, które zostały zidentyfikowane w ramach prowadzonych badań: śledztwa i procesy sądowe; lustracja; polityka mająca na celu wyeliminowanie z przestrzeni publicznej symboli nawiązujących do przeszłości komunistycznej (tzw. sprawiedliwość historyczna). W tym miejscu warto przywołać jeszcze jedno podejście teoretyczne, które stało się podstawą dla ustrukturalizowania analizy przywołanych mechanizmów. Jest to podejście zaproponowane przez Johna Elstera, zakładające że na implementację sprawiedliwości tranzycyjnej wpływają zróżnicowane interesy: ofiary przemocy chcą otrzymać rekompensatę (niekoniecznie materialną), sprawcy – uniknąć odpowiedzialności, a politycy dążą do zwiększenia swojej popularności.¹⁰ Innymi słowy, zarówno decyzja o rozpoczęciu projektu sprawiedliwości tranzycyjnej, jak i jego ostateczny kształt można traktować jako wynik wzajemnego oddziaływania między siłami politycznego popytu (rozumianego jako społeczne oczekiwania w odniesieniu do sprawiedliwości) i podaży (rozumianą jako odpowiedź decydentów w postaci konkretnych polityk publicznych, uwzględniającą jednak ich własną interpretację rzeczywistości). Analiza poszczególnych mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej została oparta o taką właśnie logikę: analiza skali przemocy, wywołany przez nią popyt na sprawiedliwość, podaż w postaci konkretnego ustawodawstwa i jego implementacja, możliwe do zaobserwowania skutki.

⁹ Francis Fukuyama, *Ład polityczny i polityczny regres. Od rewolucji przemysłowej do globalizacji demokracji*, (Poznań: Dom wydawniczy Rebis, 2015).

¹⁰ Jon Elster, *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 84-89.

Rozdział piąty poświęcono działaniom na rzecz odnowienia sprawiedliwości w związku z konfliktem zbrojnym w Donbasie. Jednym ze skutków opisanej wyżej tranzycji politycznej na przełomie lat 2013 i 2014 stały się tendencje odśrodkowe na południu i wschodzie Ukrainy. Dokonana przez Federację Rosyjską aneksja Krymu odbyła się, z kilkoma wyjątkami, bez zastosowania siły. Jednak następujące próby secesji samowłańczych Donieckiej i Ługańskiej „republik ludowych” doprowadziły do otwartego konfliktu zbrojnego, w wyniku którego do końca 2016 r. śmierć poniosło ok. 10 tys. osób, a ok. 1,5 mln otrzymało status osób wewnętrznie przesiedlonych. Chociaż konflikt pozostaje nierozwiązany, jego skala wskazuje, że przywrócenie sprawiedliwego pokoju prawdopodobnie nie będzie możliwe bez zastosowania zdefiniowanych wyżej nadzwyczajnych środków. Mechanizmy analizowane w tej części monografii nie stanowią sprawiedliwości tranzycyjnej *sensu stricto*, mowa raczej o próbach tworzenia ram dla odpowiednich mechanizmów, które będą mogły zostać uruchomione po ostatecznym rozwiązaniu trwającego wciąż konfliktu.

Także **rozdział szósty** nie traktuje o mechanizmach sprawiedliwości tranzycyjnej jako takich. Analizowane są w nim reformy instytucjonalne stanowiące niejako mechanizm uzupełniający, wspomagający przedstawione wyżej działania. Ponadto, są one swoistym „pasem transmisyjnym” pomiędzy implementacją analizowanych polityk a rozwojem politycznym państwa. Mowa w szczególności o reformie organów wymiaru sprawiedliwości, reformie sądownictwa oraz debacie dotyczącej kwestii decentralizacji państwa.

Przeprowadzone badania dają podstawę do wyciągnięcia kilku ważnych wniosków, przedstawionych w **siódmym rozdziale** monografii. Przede wszystkim, kierunek rozwoju politycznego Ukrainy od początku 2014 r. potwierdza, że budowa i konsolidacja w pełni demokratycznego systemu politycznego jest ograniczona tym, co można określić mianem „ciężaru przeszłości”. W odróżnieniu od państw środkowoeuropejskich, które zdecydowały się na zastosowanie sprawiedliwości tranzycyjnej od razu po upadku komunizmu, w przypadku Ukrainy przywołany „ciężar” dotyczy w głównej mierze przeszłości znacznie bliższej, jest osadzony w systemie politycznym, który ukształtował się po 1991 r. i którego kulminacją stały się rządy prezydenta Wiktora Janukowycza. Idea zastosowania sprawiedliwości tranzycyjnej pojawiła się w debacie publicznej w trakcie protestów końca 2013 – początku 2014 r. i dotyczyła przede wszystkim rozliczenia się ze spuścizną „demokracji oligarchicznej”. Jednak dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość, a przede wszystkim wybuch konfliktu zbrojnego na Donbasie, spowodował konieczność rozszerzenia zakresu przedmiotowego sprawiedliwości

tranzycyjnej. W konsekwencji mamy do czynienia nie z jednym, lecz kilkoma mechanizmami sprawiedliwości tranzycyjnej implementowanymi równolegle.

Wszystkie wymienione mechanizmy są ze sobą jednak ściśle powiązane. Poszczególne mechanizmy odnoszą się zazwyczaj nie do jednego, lecz kilku problemów, będących źródłem istniejącego w społeczeństwie poczucia niesprawiedliwości. Uporządkować je można za pomocą kryterium czasu, odpowiadając na pytanie, którego okresu dotyczy to czy inne działanie. Na tej podstawie zostały wyróżnione trzy „wymiary” sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie.

Pierwszy wymiar ukraińskiego projektu sprawiedliwości tranzycyjnej jest najbliższy doświadczeniom państw Europy Środkowej, dotyczy bowiem rozliczenia się ze spuścizną okresu komunistycznego. Podstawowym mechanizmem w ramach tego wymiaru jest polityka sprawiedliwości historycznej – działania o charakterze symbolicznym mającym na celu przewartościowanie symboli nawiązujących do przeszłości komunistycznej (np. niektórych dat historycznych, takich jak zakończenie Drugiej Wojny Światowej), eliminowanie innych z przestrzeni publicznej (nazwy topograficzne) i promowanie symboli związanych z ukraińską walką o niepodległość. Wpływ takich działań na rozwój polityczny nie jest widoczny w czasie, którego dotyczyła przeprowadzona analiza. Niemniej jednak, odbiór tych działań w społeczeństwie ukraińskim nie jest jednoznaczny: o ile większość społeczeństwa nie wykazuje przywiązania do symboli związanych z przeszłością komunistyczną, promowanie interpretacji historii alternatywnych wobec tych wywodzących się z historiografii sowieckiej wywołuje sprzeciw znacznej części Ukraińców, szczególnie we wschodniej części kraju. Wpływa to m.in. na dynamikę konfliktu zbrojnego w Donbasie. Drugim mechanizmem w ramach tego wymiaru są elementy polityki lustracyjnej, którą ze względu na czas, który upłynął od 1991 r. także należy zaliczyć raczej do kwestii symbolicznych, nie przynoszących natychmiastowego wymiernego efektu dla rzeczywistości politycznej.

W odróżnieniu od pierwszego wymiaru, skupionego na odległej przeszłości, dla drugiego wymiaru sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie wydarzeniem definiującym „niesprawiedliwą przeszłość” jest wspomniany Euromajdan. Działania podjęte w ramach tego wymiaru to śledztwa i procesy sądowe dotyczące przemocy, do której doszło podczas protestów masowych; elementy polityki lustracyjnej mające wyeliminować z życia publicznego szereg osób sprawujących urzędy w okresie prezydentury Wiktora Janukowycza oraz tych, którzy uczestniczyli w praktykach korupcyjnych. Uzupełnieniem tych działań są reformy wymiaru

sprawiedliwości i organów ścigania. Ten wymiar stanowi niejako „jądro” sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie, bazuje bowiem na nastrojach społecznych, które doprowadziły do wspomnianych protestów przełomu lat 2013 – 2014 i napędzają je, mianowicie na postrzeganiu przez znaczną część społeczeństwa systemu „demokracji oligarchicznej” jako fundamentalnie niesprawiedliwego. Ten wymiar sprawiedliwości tranzycyjnej różni się od doświadczeń państw Europy Środkowej. Chociaż, jak wspomniano wyżej, przemiany polityczne na Ukrainie, do których doszło na przełomie lat 2013-2014, można traktować w kategoriach tranzycji politycznej, mamy w tym przypadku do czynienia z dużym stopniem ciągłości: państwo kontynuuje funkcjonowanie w oparciu o ten sam system instytucjonalny i prawny, który istniał przed wspomnianymi przemianami. Warto wspomnieć choćby o tym, że ustawa lustracyjna została przyjęta przez skład parlamentu wybrany w 2012 r., który tworzył represywne prawo w czasie Euromajdanu. Z kolei społeczne oczekiwanie przemian dotyczyło przede wszystkim nieformalnych reguł stanowiących o istocie „demokracji oligarchicznej” (takich jak korupcja), nie fundamentalnej przebudowy ustroju państwa. W tym przypadku brakuje charakterystycznego dla środkowoeuropejskich praktyk sprawiedliwości tranzycyjnej elementu retrospektywności – przedmiotem przedstawionych działań są praktyki, które miały charakter nielegalny w momencie, gdy zostały popełnione (jak przywołana już korupcja). Innymi słowy, działania *nadzwyczajne* w tym przypadku mają na celu uzupełnienie istniejących instrumentów prawnych, wzmocnienie wymiaru sprawiedliwości w procesie zwalczania nieformalnych norm charakterystycznych dla systemu „demokracji oligarchicznej”, dla eliminacji których *zwykajne* regulacje okazały się niewystarczające. Można je także określić mianem próby osłabienia „zależności od ścieżki” (ang. *path dependence*).¹¹

Z kolei **trzeci wymiar** sprawiedliwości tranzycyjnej odnosi się do skutków wciąż trwającego na wschodzie Ukrainy konfliktu zbrojnego. Działania podejmowane w jego ramach to prowadzenie spraw karnych związanych z przestępstwami dokonanyimi podczas konfliktu, debaty dotyczące możliwej amnestii osób zaangażowanych w działania zbrojne przeciwko władzom Ukrainy, niektóre elementy polityki lustracyjnej (które, podobnie jak w przypadku pierwszego z wymienionych wymiarów, znajdują się raczej na jej marginesach), jak również debata wokół reformy konstytucyjnej związanej z decentralizacją państwa. Ten wymiar jest zatem skierowany niejako w przyszłość. Instrumenty sprawiedliwości tranzycyjnej podejmowane w jego ramach najprawdopodobniej będą ulegać zmianom w miarę postępu

¹¹ Paul Pierson, 'Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics', *The American Political Science Review*, vol. 94, no.2 (2000), 251-267.

(bądź jego braku) procesu pokojowego. Element polityczny jest najbardziej wyraźny właśnie w ramach tego wymiaru sprawiedliwości tranzycyjnej.

Mechanizmy sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie zostały zaprojektowane w sposób ambitny, niektóre z nich wyraźnie zostały zainspirowane doświadczeniami państw środkowoeuropejskich, jednak w dużej mierze mają one charakter unikalny, odnoszą się bowiem do specyficznych problemów, które pojawiły się po upadku komunizmu, jak również do skutków konfliktu zbrojnego – uwarunkowania, z którym państwa Europy Środkowej nie miały do czynienia, a które zbliża Ukrainę do przypadku państw byłej Jugosławii.

Ambitne projekty nie zostały jednak w pełni wdrożone w życie. Można przywołać szereg przykładów, kiedy mechanizmy sprawiedliwości tranzycyjnej spełniły swoje funkcje (np. reforma policji połączona z lustracją doprowadziła do istotnego zwiększenia zaufania publicznego do tej instytucji). Nie ma jednak podstaw do twierdzenia, że całościowo projekt sprawiedliwości tranzycyjnej został przez władze ukraińskie w sposób kompleksowy i systematyczny zrealizowany. Wobec tego, niewystarczające efekty sprawiedliwości tranzycyjnej, w szczególności kluczowego z punktu widzenia opinii publicznej elementu lustracji skierowanego przeciwko skorumpowanej klasie politycznej, należy postrzegać jako jeden z powodów spadku zaufania do instytucji publicznych. Innymi słowy, polityka, która z założenia powinna wzmocnić praworządność i ograniczyć korupcję nie osiągnęła tych celów w pełni. Zatem nie ma także podstaw, aby twierdzić, że rozumiany jako pewna całość projekt sprawiedliwości tranzycyjnej wymiennie sprzyja rozwojowi politycznemu Ukrainy w kierunku demokratyzacji. Niejako poza nawiasem tej oceny należy umieścić trzeci z przedstawionych wymiarów sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie. Ostateczny kształt mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej odnoszących się do konfliktu zbrojnego na Donbasie dopiero zostanie ustalony, w tym przypadku nie można zatem jednoznacznie ocenić ich ostatecznego wpływu na rozwój polityczny kraju.

Zaprezentowane w przedstawionym osiągnięciu naukowym wnioski w żaden sposób nie można uznać za ostateczne. Sytuacja polityczna na Ukrainie dynamicznie się zmienia, nie pozostając bez wpływu na implementację omówionych wyżej mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej. Wobec tego monografia zakresła i porządkuje pole badawcze dla dalszych analiz, stanowi podstawę dla weryfikacji hipotez sformułowanych na podstawie zawartych w niej wniosków – zarówno dotyczących całokształtu ukraińskiego projektu sprawiedliwości tranzycyjnej, jak i poszczególnych jego elementów. W tym miejscu warto podkreślić, iż w

najbliższej przyszłości planuję kontynuację badań w przedstawionym powyżej polu badawczym. W szczególności, w ramach kierowanego przeze mnie projektu badawczego pt. „Stosowanie mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej w warunkach trwającego konfliktu zbrojnego” (projekt finansowany przez Narodowe Centrum Nauki, nr rej.: 2016/23/D/HS5/02600) przedmiotem szczegółowej analizy stanie się zdefiniowany wyżej trzeci wymiar sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie.

Na wartość przedłożonej monografii składa się kilka wartych uwagi aspektów. Po pierwsze, jest to pierwsza pozycja w literaturze przedmiotu (nie tylko polskiej, ale także światowej), w sposób systematyczny i kompleksowy podejmującą problem sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie. Analizuje poszczególne elementy tego, co można określić mianem projektu sprawiedliwości tranzycyjnej wdrażanego na Ukrainie od 2014 r., w oparciu o istniejące ramy teoretyczne, zarazem wyjaśniając wzajemne powiązania między poszczególnymi mechanizmami, z których ten projekt się składa, i tym samym tworzy spójny obraz analizowanego zjawiska. Aplikuje zatem istniejącą w literaturze siatkę pojęciową do nieopisanego dotąd przypadku, tworzy podstawy dla dalszych badań w tym kierunku, które niewątpliwie są niezbędne ze względu na dynamikę analizowanego zjawiska.

Po drugie, warto podkreślić, iż skomplikowany układ wzajemnych powiązań między przedstawionymi wyżej mechanizmami stanowi niewątpliwie *novum* w praktyce stosowania sprawiedliwości tranzycyjnej. Przedłożona monografia zatem analizuje nieopisany dotąd model sprawiedliwości tranzycyjnej, łączący w sobie próby rozwiązania co najmniej trzech problemów o odmiennej specyfice. Pokazuje wzajemne zależności i ograniczenia wynikające z podejścia, zakładającego równoległe zastosowanie mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej do istniejącego w społeczeństwie poczucia braku sprawiedliwości wynikającego z różnych typów przemocy, mających miejsce na różnych etapach rozwoju państwa.

Po trzecie, mimo że celem monografii nie było wejście w toczącą się w literaturze przedmiotu debatę dotyczącą teorii sprawiedliwości tranzycyjnej, przeprowadzona analiza przypadku Ukrainy prawdopodobnie okaże się cenna także dla badaczy zajmujących się teoretycznymi aspektami tego problemu. Przede wszystkim, wartością monografii jest usystematyzowanie pola badawczego, wprowadzenie przedstawionego wyżej sposobu pojmowania istoty sprawiedliwości tranzycyjnej. Ponadto, wartymi refleksji teoretycznej są takie zagadnienia jak specyficzne uwarunkowania, w których doszło do tworzenia i implementacji sprawiedliwości tranzycyjnej. Przypadek Ukrainy może być szczególnie

interesujący z punktu widzenia analizy problemów będących przedmiotem najnowszych tendencji w refleksji teoretycznej nad zagadnieniami sprawiedliwości tranzycyjnej, mianowicie stosowania tej ostatniej jako narzędzia ochrony praw ekonomicznych i społecznych (co można określić mianem sedna ukraińskiego projektu sprawiedliwości tranzycyjnej) jak również stosowania jej w warunkach trwającego konfliktu zbrojnego (a zatem wzajemnego powiązania między sprawiedliwością tranzycyjną a procesem pokojowym).

Przeprowadzone badanie ma także wyraźny walor użytkowy. Pozwalają one lepiej zrozumieć procesy polityczne zachodzące na Ukrainie od 2014 r. Warto w tym miejscu podkreślić, że w 2015 r. Unia Europejska przyjęła dokument pt. „Policy Framework on Support to Transitional Justice”, mający z założenia ujednoczyć podejście UE do problematyki sprawiedliwości tranzycyjnej, także w stosunkach z partnerami zewnętrznymi. W tym kontekście przedstawiona monografia może okazać się cenna dla osób zaangażowanych w proces formułowania celów polityki wobec Ukrainy – zarówno na poziomie UE jak i na poziomie poszczególnych państw członkowskich (w tym w sposób oczywisty Polski, szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę istnienie potencjalnych konfliktów na tle polityki historycznej obydwu krajów). Uwarunkowania podobne (choć nie tożsame) do tych, w których doszło do implementacji sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie, występują także w innych byłych republikach radzieckich (np. Gruzja, Mołdawia). Nie można zatem wykluczyć, że podobny do ukraińskiego model sprawiedliwości tranzycyjnej będzie wdrażany także w innych państwach. Osiągnięte w ramach przedstawionej monografii wyniki pozwolą nie tylko lepiej zrozumieć te procesy, lecz także dadzą narzędzia dla lepszego zarządzania nimi.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych (artystycznych)

Omówiona w poprzednim punkcie monografia jest podsumowaniem badań polityki ukraińskiej prowadzonych od początku 2014 r. Stały się one podstawą dla kilku innych ważnych publikacji naukowych.

W pierwszej kolejności chciałbym wymienić monografię zbiorową pt. *The Euromaidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention. Ukrain's Complex Transition* wydaną przeze mnie z Klausem Bachmannem w 2014 r. Analizuje ona tło historyczne i przebieg wydarzeń znanych obecnie jako Euromajdan, jak również aneksję Krymu, która nastąpiła bezpośrednio po niej. Wartością tej publikacji jest to, że jest ona jedną z pierwszych prac podejmujących

wyzwanie przedstawienia całościowego obrazu zjawiska jakim stał się Euromajdan, można ją zatem uznać za ważny punkt odniesienia dla wszystkich badaczy podejmujących się tematyki współczesnej polityki ukraińskiej oraz jej znaczenia dla procesów międzynarodowych. Opracowane przeze mnie rozdziały zawierają analizę przebiegu wydarzeń, które miały miejsce na Ukrainie w listopadzie 2013 – lutym 2014 (rozdział 3 pt. „Euromaidan: From students’ protest to mass uprising”) oraz znaczenia cyfrowych narzędzi komunikacji w omawianych procesach (rozdział 14, pt. „The Role of Digital Communication Tools in Mass Mobilisation, Information and Propaganda”, przygotowany we współautorstwie z Klausem Bachmannem).

W 2014 r. zostały także opublikowane trzy artykuły naukowe w kwartalniku *New Eastern Europe*. Jeden z nich, napisany jeszcze w ostatnich tygodniach 2013 r., („Euromaidan. Chronicles of the networked revolt”, *New Eastern Europe*, nr 1, 2014, s. 23-27) stanowi pierwszą próbę systematycznej analizy trwających wówczas na Ukrainie protestów. Drugi („Contemporaries of Independence”, *New Eastern Europe*, nr 3, 2014, s. 87-92) podejmuje tematykę aktywnego włączenia się w ukraińską politykę nowej generacji obywateli, którzy dorastali po upadku ZSRR. Trzeci („On the Edge of Change”, *New Eastern Europe*, nr 5, 2014, s. 13-24), analizuje sytuację polityczną na Ukrainie po przeprowadzeniu wyborów prezydenckich i parlamentarnych.

Wraz z rozwojem sytuacji oraz wskutek rozpoczęcia na Ukrainie debaty dotyczącej sprawiedliwości tranzycyjnej skupiłem się w prowadzonych badaniach na szczegółowych aspektach odbywających się w tym kraju przemian politycznych, w szczególności zaś – na percepcji niesprawiedliwości i związanym z nią pojawieniem się popytu na sprawiedliwość tranzycyjną. Ich wyniki zostały przedstawione w artykułach „Trying to Move a Rock. Lustration in Ukraine” (*New Eastern Europe*, nr 2, 2016, pp. 116-121) oraz “Samozwańcze republiki w ukraińskim Donbasie: udawane quasi-państwa” (*Roczniki Nauk Społecznych*, t. 8(44), nr 1, 2016, pp. 51-68). Pierwszy z nich w pełni poświęcony jest specyfice ukraińskiej lustracji. Drugi zaś analizuje istotę i specyfikę tzw. „republik ludowych”, powstanie których stało się bezpośrednią przyczyną konfliktu zbrojnego, definiującego jeden z omówionych wyżej wymiarów sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie.

Prowadzone przeze mnie badania nad ukraińską sprawiedliwością tranzycyjną stały się podstawą innej ważnej publikacji – przygotowanego wspólnie z Klausem Bachmannem artykułu pt. „The Puzzle of Transitional Justice in Ukraine” (*International Journal of Transitional Justice*, DOI: 10.1093/ijtj/ojx007). W tej pracy aplikujemy najbardziej

rozpowszechnione w literaturze przedmiotu koncepcje teoretyczne wyjaśniające motywację decydentów do wdrożenia sprawiedliwości tranzycyjnej do przypadku ukraińskiego. Dowodzimy, że podejściem najlepiej wyjaśniającym sposób projektowania i wdrażania sprawiedliwości tranzycyjnej na Ukrainie jest tzw. polityka terażniejszości (ang. *politics of the present*). Mimo że zasadniczo przedmiotem mechanizmów sprawiedliwości tranzycyjnej jest mniej lub bardziej odległa przeszłość, to jednak w przypadku Ukrainy są one przede wszystkim elementem bieżącej polityki. Wnioskujemy także, iż koncepcja sprawiedliwości tranzycyjnej jako elementu polityki terażniejszości powinna być uzupełniona o czynniki, które dotychczas nie były brane pod uwagę, mianowicie zdolności administracyjne państwa oraz związek pomiędzy zobowiązaniami międzynarodowymi rządu przejściowego a rolą władzy sądowniczej w procesie politycznym.

Innym tematem badawczym, którym zajmowałem się w omawianym okresie, jest szeroko pojmowana jakość demokracji w państwach przechodzących transformację ustrojową. Badania w tym kierunku prowadziłem w zespole Centrum Studiów nad Demokracją Uniwersytetu SWPS, ich przedmiotem jest przede wszystkim polityka polska. Wynikiem tych badań są opublikowane artykuły „Kto kształtuje polską politykę – o aktywności i nieaktywności wyborczej Polaków” (*Studia Socjologiczne*, nr 4 (223), 2016, s. 41-68, przygotowany z Mikołajem Cześnikiem i Michałem Kotnarowskim) oraz „Determinanty preferencji wyborczych: Polska w latach 1997-2015” (*Studia Socjologiczne*, nr 4 (223), 2016, s. 69-96, przygotowany z Martą Żerkowską-Balas oraz Agnieszką Kwiatkowską).

Osobno warto wspomnieć o problematyce wpływu technologii cyfrowych na politykę, która została podjęta w kilku moich publikacjach z lat 2013-2014: „Rewolucja w schematach komunikacji” (*Nowe Media*, nr 7, 2014, s. 43-49); „Demokratyzacja Europy Wschodniej w epoce cyfrowej: między szansą a rzeczywistością” (*Res Publica Nowa*, nr 213, 2013, s. 24-27); „Międzynarodowa gra o internet” (*THINK TANK*, nr 19, 2013, s. 120-124).

W końcu godną wspomnienia częścią mojego dorobku są ekspertyzy opracowane i opublikowane przeze mnie w ramach pracy w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych w latach 2011 – 2013. Dokumenty te (wymienione w wykazie dorobku) dotyczą one różnych aspektów wewnętrznej i zewnętrznej polityki Ukrainy i Mołdawii, zaś ich wspólnym mianownikiem jest charakter rekomendacyjny. Doświadczenie pracy analitycznej, opracowanie rekomendacji skierowanych do decydentów odpowiadających za realizację polityki zagranicznej państwa miało znaczący wpływ na moją pracę badawczą. W

szczególności, ukształtowało moje podejście zarówno do wyboru problematyki badawczej – dotyczy ona przeważnie kwestii istotnych z punktu widzenia praktyki politycznej, tak aby uzyskane wyniki nie tylko wyjaśniały skomplikowaną rzeczywistość społeczną i polityczną, ale i mogłyby być wykorzystane w działaniach skierowanych na usprawnienie polityk publicznych.

Igor Dyubashenko